

Výživa obyvateľstva Slovenska v období budovania socializmu*

Nutrition of the population of Slovakia in the period of building socialism

ABSTRACT: The study aims to describe the most important changes in public nutrition during socialism in Slovakia. It explains the essence of the state Communist ideology's involvement in people's eating habits and the reality of socialist food production and distribution in the 1950s, when the acquirement of even basic foodstuffs was often accompanied by food shortage, bad quality, time losses related to food acquirement and high prices in some cases.

KEYWORDS: socialism, politics, nutrition

Kľúčové slová: socializmus, politika, výživa

Podľa Marion Nestle (2007) štúdium výživy ľudí umožňuje analyzovať spoločenskú zmenu. Keďže každý človek potrebuje jesť, rôzne udalosti, procesy a zmeny je možné najlepšie uchopiť cez stravu a s ňou spojené zvyklosti v každodennom živote. Jedlo mení abstraktné politické koncepty na osobné, veľmi konkrétne reflexie spoločenskej zmeny, čo platí aj v oblasti výživy obyvateľstva Slovenska, ako súčasť Československa, v období budovania socializmu.

25.02.1948 vyvrcholila v Československu parlamentná kríza a do funkcie predsedu vlády nastúpil komunista Klement Gottwald. Vláda s komunistickou väčšinou v parlamente presadila novú ústavu, ktorá vyhlásila víťazstvo robotníckej triedy a Československo bolo definované ako ľudovodemokratický štát, ktorý mal za cieľ vybudovanie socialistickej spoločnosti. Tá bola formálne vyhlásená 11.07.1960 zákonom a štát sa premenoval na Československú socialistickú republiku. Ďalším ideologickým cieľom sa stalo vybudovanie beztriednej komunistickej spoločnosti. Tento proces bol prerušený politicko-spoločenskými udalosťami, známymi ako zamatová alebo nežná revolúcia, v roku 1989, ktorými bol socialistický režim s komunistickou ideológiou v Československu zrušený.

* Výskum problematiky bol realizovaný v rámci vedeckého grantu VEGA 2013–2015: „Stravovacie modely obyvateľstva Slovenska v období socializmu“.

Politický autoritársky režim, pod vedením Komunistickej strany Československa, nastolený v krajine v roku 1948, masívne ingeroval do celého komplexu funkcií a noriem spoločnosti. Zvlášť v jeho prvej etape, v 50. rokoch 20. storočia, kedy sa tvorili jeho ideologické základy a podstata. Popri prvoradému cieľu – dobiť a upevniť si politickú moc, malo aj víziu vytvorenia „nového“ socialistického človeka, ktorý by sa správal a žil zhodne s nastolenou politickou líniou. „Nový“ človek to bola jedna z centrálnych figúr socialistickej epochy všeobecne. Jeho novosť bola v ostrej opozícii s tradíciou, ale zároveň samotná idea nového modelu človečenstva vychádzala z európskej tradície modernity. Tento model propagoval zastúpenie tradičných rodinných zväzkov inými typmi kolektívnej spolunáležitosti a zároveň odrážal symptómy všeobecných civilizačných zmien, ako boli: technický pokrok, urbanizácia, masová migrácia, emancipácia žien a všeobecná kultúrna emancipácia spoločnosti. Komunistická propaganda sa často odvolávala práve na tieto fenomény a prispôbovala ich svojim ideologickým potrebám (Brzóstowicz-Klajn, 2004: 147). Charakteristickým znakom tohto režimu bolo, že sa snažil formovať „nového“ človeka vplyvaním na každú, aj tú najintímnejšiu zložku jeho života. Jedným z hlavných cieľov malo byť pretvorenie širokej vrstvy „zaostalého“ vidieckeho obyvateľstva prevažne agrárneho Slovenska na modernú uvedomelú robotnícku triedu (Búriková, 2006: 83). Výsledkom tohto procesu bol fakt, že väčšina každodenných situácií prestala mať individuálny charakter a stala sa celospoločenskou otázkou. To sa dotýkalo problematiky bývania, odievania, vzdelávania, kultúry, športu a samozrejme aj stravovania (Piotrowski, 2005: 143).

V rámci produkcie sa modernizácia sústredila predovšetkým na rozvíjanie ťažkého priemyslu a budovanie infraštruktúry. Do týchto odvetví odchádzali najmä mladí ľudia z vidieka, ktorí dovtedy pracovali prevažne na rodinných poľnohospodárskych farmách. Tak aj táto masa ľudí, podobne ako iní ľudia, bola odkázaná na štátnu produkciu tovarov. Od kolektivizácie poľnohospodárstva, ktorá prebiehala v prvej fáze v rokoch 1948–1954 a v druhej fáze v rokoch 1955–1960 a zoštátnenia priemyslu, ktorý prebiehal už od roku 1945 a bol zavŕšený v roku 1948, bola väčšia časť materiálnych vecí, aj potravín, objektom spotrebiteľského, nie výrobného vzťahu. Socializmus tak dovŕšil spotrebnú revolúciu na Slovensku. Tieto zmeny v spotrebe boli prezentované ako postupná modernizácia spoločnosti a úspechy komunistickej ideológie (Búriková, 2006: 83). Úroveň spotreby – jej dostatku, či nedostatku – vytvárala v socializme aj vzťah obyvateľstva k tomuto režimu. Na jednej strane nárast v spotrebe a zabezpečení základných potrieb občanov slúžil komunistickej strane na legitimizáciu svojej moci, na druhej strane nedostatok tovarov (predovšetkým základných potravín) sa odrážal v ich kritickom hodnotení socialistickej reality (Miller, 1995: 15–16).

Vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) vytýčilo v roku 1948 smery a úlohy poľnohospodárskej a výživovej politiky, ktoré úzko súviseli s kolektivizáciou poľnohospodárstva, budovaním Jednotných roľníckych družstiev (JRD) podľa vzoru sovietskych kolchozov a s paternalistickým administratívno-direktívnym riadením hospodárstva a spoločnosti. Centralizované plánovanie produkcie potravín, počiatočným Ministerstvom poľnohospodárstva cez Štátny plánovací úrad a poľnohospodárske referáty na krajských, okresných a miestnych úrovniach, mali v tejto oblasti obmedziť či odstrániť „rozhodovanie kapitalistov a malovýrobcov“ (Hlavová, 2006: 131–143). Avšak nie všetci roľníci, najmä tí, ktorí mali prosperujúce farmy, neprijali zospoločenšenie poľnohospodárskej výroby s nadšením. Tých, ktorí pri vstupe do družstva váhali, snažili sa miestne orgány k tomu prinútiť materiálnou podporou a sľubmi, ale aj rôznym nátlakom, rozpisom povinných dodávok potravín, prísny vymáhaním nesplnených úloh, vysokými daňami, prepúšťaním príbuzných zo zamestnania či školy, alebo povolávaním do pracovných jednotiek armády (Lipták, 2000: 297).

Aj keď komunistická propaganda nadšene vyzdvihovala budovateľské úspechy znárodneného priemyslu a štátnych poľnohospodárskych družstiev, hospodárska produkcia nedostačovala zásobovať obyvateľstvo spotrebnými výrobkami a potravinami na voľnom trhu. Preto bol komunistický režim nútený od 01.01.1950 do 31.05.1953 zaviesť prídellový lístkový systém potravín. V ňom boli prídely potravín limitované a rozdelené podľa veku a povolania obyvateľstva. Režimom privilegované vrstvy, napr. baníci, hutníci, polícia, komunistické kádre mali zvýšené dávky na tzv. viazanom trhu, kde sa nakupovalo na lístky. Z prídellového systému boli vylúčené viaceré kategórie ľudí, napr. vyšší úradníci, dôstojníci polície a armády z predvojnového Československa, živnostníci, obchodníci. Tí mohli nakupovať len na tzv. voľnom trhu za niekoľkonásobné ceny. Aj menší roľníci, ktorí nesplnili štátom predpísané povinné dodávky mäsa, mlieka a vajec, nedostali lístky na cukor a pod. O nič lepšie na tom neboli ani príslušníci neprosperujúcich JRD, ktorí nesplnili dodávky potravín do verejného sektoru. Okrem toho vyhláška ministerstva vnútorného obchodu špecifikovala aj skupinu tzv. samozásobiteľov, ktorí nemali nárok na potravinové lístky, čo boli držiteľia pôdy nad 0,5 ha. Prídellový lístkový systém zanikol deň pred peňažnou výmenou 01.06.1953, keď si mohli ľudia vymeniť staré peniaze do výšky 300 Kčs 5:1 a vyššie čiastky a vklady 50:1 (Jirásek, Šůla, 1992: 16–20).

Snahy o zmeny vo výžive socialistického človeka

Smrť J.V. Stalina v roku 1953 znamenala v celom sovietskom bloku štátov obrat k väčšiemu záujmu o životnú úroveň obyvateľstva. Odborný diskurz v oblasti výživy bol podobný ako v ďalších oblastiach života. Zdôrazňoval nie len veľký význam stravovania pre spoločnosť, ale aj jeho dôsledky na zdravie obyvateľstva, ktoré vplývalo aj na produktivitu práce ľudí. Zároveň v 50. rokoch 20. storočia sa začala strava a stravovanie porovnávať s medzivojnovým obdobím, s poukázaním na to, že už došlo ku kvalitatívnej zmene.

Všeobecným rysom dobových odborných príspevkov k výžive bola viera, že nová socialistická spoločnosť prinesie nové trendy v oblasti stravovania, vďaka rešpektovaniu zdravotných potrieb ľudí. „Vo výžive sa tiež prejavoval najzreteľnejšie triedny charakter starej kapitalistickej spoločnosti, zatiaľ čo socialistické zriadenie umožňuje úplné rešpektovanie biologických hľadísk. Potraviny prestávajú byť predmetom zisku a stávajú sa prostriedkom k tomu, aby nový socialistický človek bol zdravý a plne výkonný...“. Takto znela časť uznesenia pracovnej konferencie Spoločnosti pre racionálnu výživu v roku 1950. Pre značnú časť odborníkov, najmä pre lekárov to znamenalo, že mohli ovplyvňovať stravovanie nás obyvateľstva v miere, ktorá bola dovtedy nepredstaviteľná. Vízia vedcami riadenej spoločnosti bola pre rad znalcov v oblasti výživy synonymom socializmu (Franc, 2003: 25–29).

Zhruba od polovice 50. rokov 20. storočia začala v Československu kampaň v zmysle zmien výživovej politiky, zdôrazňujúca prínos nových technológií a potrebu celkového prebudovania stravovacích návykov obyvateľstva. Súvisela s dobovými modernistickými predstavami spojenými s presadzovaním vedeckých poznatkov do každodenného života. Medzi symboly dokladajúce význam technických a biologických vied v oblasti výživy patrili predovšetkým čiastočne alebo úplne upravené potraviny, najmä polotovary a konzervy. V odborných i propagačných materiáloch bolo neustále zdôrazňované, že nedôvera ľudí k takýmto potravinám nemá reálne opodstatnenie, naopak, že takto spracované jedlá prinášajú výraznú úsporu času. Rast výroby týchto potravín súvisel aj s procesom „oslobodenia“ pracujúcej socialistickej ženy od domácich prác a zároveň s rozvojom spoločného stravovania v školách, fabrikách, úradoch a pod. Pri tom sa rátalo s maximálnou centralizáciou výroby a so vznikom polotovarového priemyslu ako samostatného odvetvia potravinárstva. Cez všetky proklamované výhody nedopadla však obľuba týchto potravín tak, ako si ich propagátori predstavovali. Dôvodom malo byť podľa súdobých odborníkov ignorovanie ekonomického významu

času pri príprave stravy v domácnosti (Hrubá, 1964: 121). Prekážkou väčšieho rozšírenia polotovarov na vidieku bol však skôr problém s ich distribúciou, uskladňovaním, cenou a tradičnými stravovacími návykmi obyvateľstva, ktoré preferovali úpravu čerstvých potravín.

S technickým a technologickým rozvojom v oblasti výživy súvisel tiež plánovaný prechod k automatizovanej a kontinuálnej výrobe potravín, ktorej pozitívnym výsledkom mala byť okrem iného, aj vysoká hygiena výroby. Osobitne diskutovanou problematikou bola otázka vhodných obalov na potraviny, predovšetkým na mäso, tuky a mlieko (Kocián, 1951: 69–70, 98–100, 123–125).

Okrem technologických problémov, komplikáciu v Československu prinášala aj skutočnosť, že v porovnaní s kapitalistickými krajinami predstavoval nákup potravín pre obyvateľstvo značnú finančnú záťaž. Vysoký podiel výdavkov na potraviny viedol k tomu, že väčšina domácností považovala zdravú a racionálnu výživu, ktorá bola nadpriemerne drahá, za prepych. Občania kritizovali najčastejšie vysoké ceny mäsa, masla a južného ovocia. Odborníci na výživu sa preto snažili ovplyvňovať verejnú mienku v prospech zlepšenia pomerov v stravovaní obyvateľstva. Propagovali výhodné potraviny, aby sa ich spotreba zvýšila. Napríklad v dobách nedostatočného konzumu mlieka a mliečnych výrobkov alebo vajec poukazovali na nízku cenu tohto vysokého zdroja živočíšnych bielkovín. Jedným z leitmotívov propagácie racionálnej výživy bolo aj volanie po striedmosti, pretože sa enormne zvyšovala spotreba tukov a cukru. Ďalšiu možnosť manipulácie s cenami jedla ponúkal systém verejného stravovania, ktorého rozširovanie bolo najmä v 50. rokoch 20. storočia jednou z prioritných snáh bojovníkov za správnu výživu. Verejné stravovanie sa malo stať hlavným zdrojom pozitívneho ovplyvňovania stravy širokých vrstiev obyvateľstva. Napriek snahám o osvetu si však väčšina obyvateľstva zachovávala aj naďalej tradičné predstavy o „dobrej“ domácej strave, čo priznávali aj samotní výskumníci v oblasti výživy (Franc, 2003: 30, 169–183).

Výsledky dobového výskum výživy obyvateľstva Slovenska

V polovici 50. rokoch 20. storočia sa otázkami výživy obyvateľstva zaoberali výskumníci z Ústavu výživy ľudu v Bratislave. Z výsledkov, ktoré priniesol výskum pod vedením MUDr. Juraja Budlovského z rokov 1955/1956 možno vybrať množstvo údajov, ktoré dokumentujú stav socialistickej reality v oblasti výživy. Relevantným zdrojom týchto poznatkov je predovšetkým tá časť, ktorá analyzuje obsah jedálnych lístkov v skúmaných rodinách, z ktorých možno sumarizovať nasledovné fakty:

Na vidieku sa určité, najmä typické regionálne jedlá, opakovali viackrát v týždni, niekedy dokonca po celý týždeň, s výnimkou nedele. Tento konzumný stereotyp bol zásadným rozdielom medzi mestom a vidiekom a platil pre celé Slovensko. V mestách sa jedlo menej, ale častejšie, jedálne lístky boli pestrejšie a vyvázenejšie, dbalo sa na pravidelnosť v stravovaní a príprave jedál sa venovala väčšia pozornosť. Najväčším nedostatkom stravovania na vidieku, najmä v horských severných oblastiach, bol obmedzený počet základných potravín, ktoré tvorili zemiaky, kyslá kapusta a mlieko. Okrem mlieka, to boli potraviny, ktoré pri nízkej konzumácii mäsa a vajec, boli z hľadiska výživy poddimenzované v spotrebe bielkovín. Z hľadiska živín bola teda strava značne nerovnovážna (Budlovský, 1960: 63–89). Tieto závery sú veľmi podobné výsledkom výskumov, ktoré sa robili v Československu v 30. rokoch 20. storočia (Pelc: 1940), v čase hospodárskej krízy. To znamená, že k očakávanému pozitívnemu obratu v kvalite stravovania vidieckeho obyvateľstva ani po siedmych rokoch budovania socializmu nedošlo.

Závažné dobové informácie možno nájsť v knihe J. Budlovského tiež v časti, ktorá analyzuje ekonomické faktory výživy obyvateľstva. Išlo najmä o konštatovania výskumníkov dotýkajúce sa produkcie a distribúcie potravín, ktoré mali zásadný vplyv na kvalitu a vyváženosť stravy obyvateľstva. V polovici 50. rokov 20. storočia na Slovensku išlo najmä o nedostatočnú distribúciu niektorých základných potravín: smotana, tvaroh, čerstvé mäso, ovocie, zelenina. Výroba a distribúcia nebola schopná zabezpečiť ani výživu pre malé deti v podobe sušeného mlieka. Vážnym nedostatkom bola aj nevyváženosť distribúcie medzi mestom a vidiekom, keď sa niektoré základné potraviny vôbec, alebo len sporadicky dostávali do dedinských predajní, napríklad aj chlieb. Okrem nedostatočných a často aj nevhodných dávok potravín na vidieku pôsobil aj ďalší faktor – riedka sieť predajní potravín. Ďalším negatívnym faktorom bola potravinová sezónnosť, ktorú distribúcia nebola schopná vyriešiť ku spokojnosti zákazníkov: dostatok rýb v čase pôstov, dostatok masla, tvarohu, vajec, mäsa, ovocia v čase sviatkov a pod. Na druhej strane došlo k výraznému nárastu spotreby cukru, čo sa síce kvalifikovalo ako pozitívny výsledok, avšak z pohľadu racionálnej a zdravej výživy to bol skôr negatívny stav s dlhodobými zdravotnými následkami pre slovenskú populáciu. Je evidentné, že výskum výživy ľudu v rokoch 1955/1956 nepriniesol príliš optimistické výsledky, skôr naopak (Budlovský, 1960: 288–308).

Realita socialistickej produkcie a distribúcie potravín

Komunistická ideológia tvrdila, že v socialistickom politickom zriadení výroba a distribúcia potravín sa riadi potrebami širokých mas ľudu. Centralizovaný plánovaný systém riadenia však nedokázal splniť tieto proklamácie, čo spôsobovalo, že v obchodnej sieti nebol vždy pre všetky skupiny obyvateľstva dostupný kvantitatívne alebo kvalitatívne vyhovujúci sortiment potravín. Existovali potraviny, ktoré boli nedostatkové. Týkalo sa to tak domácej produkcie, ako aj importovaných potravín, tak ako to zdokumentovali výskumy dietológov v polovici 50. rokov 20. storočia.

Pri nedostatočnom zásobovaní potravinami boli ľudia nútení hľadať si iné zdroje a snažili sa dopĺňať svoj jedálny lístok predovšetkým formou tzv. samozásobiteľstva. Samozásobiteľstvo potravinami v období socializmu nemožno však chápať rovnako, ako v predchádzajúcich historických obdobiach, kedy hospodárstvo zásobovalo rodinu všetkými podstatnými potravinovými článkami. V období socializmu išlo skôr o domácku produkciu potravín alebo potraviny získané darom, alebo výmenou (Dvořáková-Janů, 1999: 147, 173), ktorými sa dopĺňali alebo nahradzovali kupované potraviny.

V ére socializmu bola takáto podnikavosť nutná, ako „plátanie dier“ spôsobených nedostatkom oficiálnej ekonomiky. Výroba potravín v rodinách sa však bežne realizovala popri inom zamestnaní, a tak v proklamovanej homogenizovanej socialistickej spoločnosti sa na základe existencie či neexistencie domáceho hospodárstva vyskytovali tri základné typy rodín: rodina samozásobiteľ, rodina podnikateľ a rodina užívateľ. Ich spoločným znakom bolo, že členovia rodiny boli zamestnaní zároveň v štátnom sektore. Z výskumov ešte z roku 1984 vyplynulo, že až 70% obyvateľstva malo domáce hospodárstvo a jedna desatina z neho aj predávala svoje výrobky. Vlastníctvo záhrady a pôdy bolo na Slovensku významným ekonomickým faktorom a dôležitou „sociálnou poistkou“ aj v ekonomických podmienkach socializmu. Dvojité zamestnanie bola jednou z dôležitých stratégií riešenia osobnej situácie ľudí (Radičová, 1993: 406).

Na dedinách išlo o zvláštnu previazanosť tradície, spoločenských vzťahov a tlakov, pretože vidiečania boli vždy silno integrovaní do siete sociálnych vzťahov (príbuzenských, susedských, spolkárskech a pod.) a rozsiahlych väzieb vzájomnej recipročnej závislosti. Rôzne pozície, šance a hodnotenia sa vo vidieckej spoločnosti získavali formou určitej konformity. Tou bola výmena práce a naturálií, darov, protislužieb, ktoré boli produktom dlhodobých procesov vzájomnosti. A tak aj „socialistické“ samozásobiteľstvo bolo angažovanou činnosťou ľudí, ktorá zahrnovala rad ďalších významov a mechanizmov, akými boli napríklad: domáce

potraviny ako ekonomická poistka rodiny, zdravotná nezávadnosť domácich potravín, vzťah ľudí k pôde – zemitosť, sociálna kontrola dediny a prestíž rodiny, absencia obchodov a možnosti nákupu, ale i relaxácia v prírode, prvky zábavy, sebarealizácia a radosť z dosiahnutej produkcie potravín. Zabezpečovanie si potravín v ére socializmu bolo tiež považované „za malé privátne šťastie“, ktoré bolo pre mnohých obyvateľov, a nie len z vidieka, považované za najdôležitejšiu vec života, obmedzujúceho sa na malý sociálny priestor a jeho vylepšovanie. Práca na záhrade alebo na poli bola považovaná za model „zmysluplného“ života (Dvořáková-Janů, 1999: 171–172). Ešte v polovici 80. rokov 20. storočia samozásobiteľstvo potravinami najmä starší vidiečania považovali za nevyhnutnú životnú potrebu, ktorú realizovali najmä v záujme svojich detí a vnúčat, ktorí často bývali v mestách. Dorobené potravinové produkty predstavovali príspevok k zlepšeniu úrovne ich stravovania, finančné prostriedky z predaja sa zasa využívali ako investície na výstavbu domov, kúpu bytov či auta (Drábiková, 1985: 350–361).

Od 70. rokov 20. storočia začala časť mestského obyvateľstva Slovenska hľadať možnosti rekreačného bývania na vidieku a kupovali si tam staršie dedinské domy, väčšinou aj so záhradami a sadmi. Takýmto spôsobom sa dostali aj oni k vlastnej produkcii potravín, väčšinou zeleniny a ovocia, ktorými si dopĺňali stravu. Zároveň sa kontaktovali s domácim vidieckym obyvateľstvom, ktoré im ponúkalo svoje potravinové výrobky na predaj.

Na okrajoch miest začali v období socializmu postupne vznikať alebo sa rozširovať záhradkárske osady. Využívali sa na to pozemky, o ktoré nemal štát záujem a ľudia tak skultivovali zanedbané alebo nevhodné plochy zeme. Dopyt po takýchto pozemkoch bol enormný, preto sa pridelovali predovšetkým (pre socialistickú spoločnosť) zaslúžilým občanom. V záhradkárskych kolóniách sa vytvárali nové spoločenské väzby založené na rovnakom záujme – dopestovať si ovocie a zeleninu pre vlastnú spotrebu, prípadne na predaj na trhu. Prebiehala tam výmena skúseností, organizovali sa spoločenské podujatia – výstavky dopestovaných plodov, spoločenské večery, členovia kolónie boli zapojení do akcie „Z“, čo bola socialistická súťaž o skrášlenie svojho okolia (Drábiková, 1982: 473–475). V roku 1989 bolo v Československu registrovaných viac ako 400 000 záhradkárov, ktorí mohli predávať prebytky zeleniny a ovocia vo výkupniach alebo na trhoch. Záhradkárstvo tak bolo popri záhradách pri súkromných domoch, ďalším dôležitým prvkom, ktorý pomáhal zásobovať obyvateľstvo miest čerstvým ovocím a zeleninou.

Samozásobiteľstvo bolo na slovenskom vidieku a v menších agrárnych mestách dlhé historické obdobia pred érou socializmu hlavným spôsobom zabezpečenia čo najširšieho sortimentu potravín. V socializme sa ich sortiment zúžil a zmenila sa aj škála pokrmov pripravovaných doma z domácich potravín. Typickým príkladom bolo napríklad zanik-

nutie domácej produkcie chleba, masla, oleja a pod. Na druhej strane sa začali pri domácom spracovaní potravín využívať nové poznatky, ktoré sa používali v potravinárskom priemysle. Ako príklad možno uviesť postupy a produkty späté so zabíjačkou. Okrem tradičných spôsobov konzervovania mäsa – solením a údením, používali sa v domácnostiach aj nové techniky konzervovania, ako užívanie tzv. rýchlosoli, konzervovanie mäsa sterilizovaním v sklenených pohároch alebo v plechových konzervách. Obľuba domácich klobás spolu s možnosťou kúpiť črevá a mäso aj nad rámec množstva získaného pri domácej zabíjačke viedli k tomu, že ich výroba nemusela byť vždy spojená so zabíjačkou a klobásy si začali robiť ľudia aj v mestách. Do sortimentu domácich výrobkov sa dostala aj šunka, ktorá sa vyrábala podobne ako v priemysle pri použití zväčša podomácky vyrobených zariadení (Zajonc, 2006: 191–192).

Domáce potraviny mali u ľudí za socializmu vysoký status, všeobecne boli považované za kvalitnejšie ako tie, ktoré ponúkali obchody. Preto si ľudia hľadali rôzne možnosti, ako si takéto potraviny zabezpečiť.

Ďalšou možnosťou ľudí v socialistickom systéme zabezpečiť si kvalitný potravinársky (ale aj iný) tovar zo zahraničia alebo výrobky určené na export bol nákup v predajniach podniku zahraničného obchodu TUZEX. V ňom sa nakupovalo za tzv. bony, ktoré sa získavali výmenou za cudzie meny, napríklad americké alebo kanadské doláre, nemeckú marku, švajčiarske alebo francúzske franky. Tento luxusnejší tovar bol tak dostupný občanom, ktorí mali možnosť získať valuty prostredníctvom svojich príbuzných žijúcich v zahraničí, prípadne formou dôchodku za prácu v zahraničí. Osoby bez takýchto možností získavali bony nelegálnym spôsobom od priekupníkov priamo na ulici pred predajňami Tuzexu. V týchto špecializovaných predajniach ľudia nakupovali nedostatkové potraviny: alkoholické nápoje, kvalitnú čokoládu, holandské kakao, instantnú kávu, Ovomaltinu, kečup Heinz, žuvačky Wrigleys a pod. Pre skupinu komunistickej straníckej a štátnej elity existovala aj možnosť nákupu luxusnejších potravín v dobre zásobovaných tzv. diplomatických predajniach, kde sa nakupovali za československé koruny a boli pomerne lacné. Ľudia, ktorí mohli nakupovať v Tuzexe alebo v diplomatickej predajni boli spoločnosťou vnímaní ako privilegovaná skupina s vyšším hmotným i sociálnym kapitálom (Zajonc, 2006: 192–193).

Záver

Napriek iste úprimnej snahe najmä vedcov o dostupnosť, výživovú vyváženosť, pestrosť a zdravotnú nezávadnosť potravín nedosahovala strava obyvateľstva počas socializmu proklamovanú úroveň. Najmä v prvých dvoch desaťročiach tejto éry bolo zadováženie aj základných

potravín často spojené s ich nedostatkom, zlou kvalitou, stratou času pri ich zháňaní a vo viacerých prípadoch i vysokými cenami. Tieto skutočnosti mali samozrejme negatívny vplyv aj na výživové modely obyvateľstva, keď boli rodiny často nútené pri príprave stravy improvizovať, nahrádzať potraviny menej kvalitnými alebo konzumovať často tie isté jedlá v týždni, tak ako to zdokumentoval vo svojich výskumoch J. Budlovský.

Tento stav sa postupne v priebehu 70. – 80. rokov 20. storočia zlepšoval. Na rozdiel od Rumunska a Poľska, kde aj v tomto období bol akútny nedostatok potravín, ľudia v Československu v tom čase z hľadiska konzumu nemali veľa dôvodov na odpor (Šebo, 2010: 9–12). Bola to éra „plného taniera“, ktorá bola príznačne v Maďarsku nazvaná „gulášovým“, v Čechách „knedlo-vepřo“ a na Slovensku „salámovým“ socializmom. Všetci mali čo jesť, nech už bola kvalita jedál akokoľvek diskutabilná. Avšak produkcia a distribúcia potravín v socialistickom Československu nikdy nedosiahla úroveň vyspelých kapitalistických krajín napojených na globalizovaný trh. Preto aj výskumníci spotreby (Slater, 2004; Miller, 2005) hovoria, že jedným z kľúčových zlyhaní, ktoré spôsobilo pád socialistického režimu, boli neuspokojené každodenné potreby ľudí.

Bibliografia

- Brzóstowicz-Klajn M., 2004, *Rodziny i domu obraz*, in: Z. Łapiński, W. Tomasik, eds., *Słownik realizmu socjalistycznego*, Kraków, Universitas.
- Budlovský J., 1960, *Stav výživy obyvateľstva na Slovensku. Výsledky výskumu v zimnom a jarnom období 1955/1956*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Búriková Z., 2006, *Spotreba a výskum reálne existujúceho socializmu*, „Etnologické rozpravy“, č. 2, s. 81–91.
- Drábiková E., 1982, *Záhradkárstvo ako súčasná záujmová forma tradícií poľnohospodárskeho zamestnania ľudu*, „Slovenský národopis“, roč. 30, č. 3, s. 473–475.
- Drábiková E., 1985, *Záhumienkové hospodárenie a jeho miesto v rodinnom a lokálnom spoločenstve. (Na okraj zániku jednej z foriem poľnohospodárskej malovýroby v etape rozvinutého socializmu)*, „Slovenský národopis“, roč. 33, č. 2–3, s. 350–361.
- Dvořáková-Janů V., 1999, *Lidé a jídlo*, Praha, ISV.
- Franc M., 2003, *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*, Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium.
- Hlavová V., 2006, *Rok 1948 – rok zlomu v agrárnej politike štátu*, in: J. Pešek at al. eds., *Kapitolami najnovších slovenských dejín*, Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Prodam.
- Hrubá M., 1964, *Polotovary v naší kuchyni*, „Výživa lidu“, roč. 19, č. 8.

- Jirásek Z, Šůla J., 1992, *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, Praha, Svítání.
- Kocián L., 1951, *Obaly na potraviny*, „Výživa lidu“, roč. 6, č. 3–5.
- Lipták L., 2000, *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava, Kalligram.
- Miller D., 2005, *Consumption as the vanguard of history: A polemic by way of an introduction*, in: *Acknowledging consumption: A review of new studies*, D. Miller ed., London – New York, Routledge, s. 1–57.
- Nestle M., 2007, *Food politics: how the food industry influences nutrition and health*, Berkeley, University of California Press.
- Pelc J., 1940, *Pokus o srovnání výživy v rodině zemědělské, dělnické a úřednické*, Praha, Nákladem Spolku českých lékařů (Thomayerova sbírka přednášek a rozprav z odboru lékařského, č. 201).
- Piotrowski G., 2006, *PRL na talerzu: Rzeczywistość kulinarna Polski ludowej*, „Nationalities Affairs“, 28, s. 143–150.
- Radičová I., 1993, *Sociálny potenciál podnikavosti a prijímanie ekonomickej reformy*, „Sociológia“, roč. 25, č. 4–5, s. 403–406.
- Slater D., 1993, *Consumer culture and modernity*, Cambridge, Polity Press.
- Šebo J., 2010, *Reálne 80. roky*, Bratislava, Marenčin PT.
- Zajonc J., 2006, *Pri stole pracujúcich alebo tekvica ako ananás*, „Etnologické rozpravy“, č. 2, s. 188–204.

.....

Rastislava Stoličná, Prof. PhDr., DrSc. V 1971 absolvovala štúdium národopisu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od 1972 do 2016 pracovala v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied. Bola redaktorkou a spoluautorkou základných prác slovenskej etnológie: *Etnografického atlasu Slovenska* (1990) a *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska* (1995). Bola vedeckou redaktorkou monografie: *Slovakia. European contexts of the folk culture* (1997, 2007) a jej slovenskej verzie: *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (2000). Vo svojom vedeckom výskume sa primárne zameriavala na kulinárnu kultúru. K tejto problematike vydala sedem knižných monografií a niekoľko desiatok štúdií. Druhou oblasťou, ktorej sa venovala bol výskum tradičnej kultúry slovenských minorít v Európe. K tejto problematike prispela do niekoľkých atlasových a knižných prác. V 2003–2012 prednášala na Sliezskej univerzite v Poľsku.

.....